

Dr IVAN STOJANOVIC, Ekonomski fakultet, Beograd

OD TEORIJE KOMPARATIVNIH PREDNOSTI DO BORBE ZA NOVI MEĐUNARODNI EKONOMSKI POREDAK

(*Marginalije o teoriji neekvivalentne razmene*)

Zasluga za teoriju komparativnih prednosti pripisuje se Davidu Rikardu najčešće zanemarujući činjenicu da je, kako to piše Šumpeter u svojoj poznatoj *History of Economic Analysis*, »jedan nepoznati pisac u 1701. godini objavio raspravu pod naslovom *Considerations on the East-India Trade* (*Razmatranja o istočnoindijskoj trgovini*) u kojoj je tretirao međunarodnu trgovinu kao način dobijanja dobara manjom količinom rada nego što bi bilo nužno da se ta dobra proizvedu kod kuće«. ¹ Za analizu koju dajemo u ovom radu značajna je još jedna ocena potekla od Šumpetera — da se »Ricardo i njegovi sledbenici nisu oko toga (da li zemlje koje učestvuju u razmeni izvlače iz nje podjednaku, ekvivalentnu korist — prim. I. S.) brinuli, već su jednostavno pretpostavili da će se korist podeliti na pola«. ²

Jednom od svakako ključnih problema današnjeg sveta, problem čije razrešenje veliki broj zemalja u svojoj ekonomskoj i političkoj akciji stavlja u prvi plan, problem koji naročito »tišti« zemlje »Trećeg sveta« ali sve više pogađa i razvijene zemlje, jeste problem velikih neravnomernosti u dostignutom stepenu i mogućnostima daljeg privrednog i društvenog razvoja različitih zemalja i regiona sveta. Imperijalizam, uslovi koji vladaju u međunarodnim ekonomskim i političkim odnosima, eksploatacija nerazvijenih od strane razvijenih kapitalističkih zemalja i mnogo šta drugog nadovezuje se na problem nejednake privredne razvijenosti zemalja.

¹ J. A. Schumpeter, op. cit., jug. izd., »Informator«, Zagreb, 1975, str. 310.

² Ibid., str. 502.

Ovaj problem je star koliko i ljudska civilizacija. »Između pojedinih zemalja, oblasti i lokaliteta uvek će postojati određena razlika u životnim uslovima, koju će biti moguće svesti na minimum, ali se nikada neće moći potpuno da odstrani. Stanovnici Alpa uvek će imati drugačije životne uslove od stanovnika ravnica« (Engels). No svakako da osnovno pitanje nije sadržano u nivou prirodnih (geografskih) pogodnosti određenih zemalja ili teritorija da se privredno razvijaju. Zato Engels i govori o mogućnosti da se razlike između područja s većim i onih s manjim pogodnostima za razvoj »svedu na minimum«. Današnji svet je, pak, u najvećem broju slučajeva frapantna ilustracija produbljanja jaza između razvijenih i nerazvijenih.

Ekonomskoj nauci je vrlo poznato da je privrednom razvoju imanentna strukturalna i teritorijalna neravnomernost, do koje dolazi usled dejstva niza relevantnih činilaca. Međutim, kao i kod svih društvenih protivrečnosti, i kod suprotnosti koje postoje između razvijenih i nerazvijenih postavlja se kao jedno od osnovnih pitanje granica, raspona koji se moraju i mogu tolerisati, bilo u smislu da dalje zaostajanje nerazvijenih dovodi u pitanje i razvoj razvijenih, ili u smislu granica nejednakog razvoja koje nerazvijeni mogu »prihvatiti«.

Nikada u istoriji čovečanstva sukob interesa razvijenih zemalja i nedovoljno razvijenih, zemalja koje su dostigle visok nivo industrijskog razvoja i onih koje još predstavljaju samo agrarna ili sirovinaska područja, nikada taj sukob nije poprimio takve razmere kao poslednjih nekoliko godina, tačnije od jeseni 1973. godine, preraštajući u opštu svetsku ekonomsku (a ne samo »energetsku«) krizu kapitalizma i kapitalističkih međunarodnih ekonomskih odnosa. Može se s puno razloga verovati da će problemi odnosa razvijenih i nerazvijenih zemalja, zemalja proizvođača i potrošača do sada jevtinih sirovina, biti »tema dana« svetske političke i privredne javnosti još dugo, vremena, sve dok se ti odnosi ne postave na nove osnove, one koje će pre svega biti prihvatljive za zemlje u razvoju. Bez preterivanja se može reći da će akcija koju sada vode zemlje u razvoju, a koja ima za cilj razrešavanje niza problema do kojih je došlo usled neravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa, biti probni kamen ne samo njihove vitalnosti i čvrstine već i vitalnosti svetske zajednice u celini.

Jedan od najznačajnijih uzroka i posledica neravnomernosti u privrednoj razvijenosti različitih zemalja i regiona sveta jeste neekvivalentna razmena. S tim se većina savremenih ekonomista teoretičara slaže ali se veliki broj njih međusobno ne slaže u tome šta treba podrazumevati pod pojmom neekvivalentne razmene, ili, preciznije, u pitanju uzroka neekvivalentne razmene. Problem je od izuzetnog značaja kako za razmenu unutar određene narodne privrede, tako i za međunarodnu razmenu. I u jednoj i u drugoj razmeni dolazi do toga da se više sati rada jednog sektora ili regiona

privrede razmenjuje za manje sati rada nekog drugog sektora ili regiona, što znači da dolazi do preliivanja stvorene vrednosti iz jednog sektora (regiona) u drugi. Do ovog preliivanja dolazi putem mehanizma cena. No, kada i zašto dolazi do tog preliivanja? Na to pitanje, čini nam se, ekonomska teorija još nije dala potpun odgovor.

Jedan od, danas poznatijih, marksističkih ekonomista u Francuskoj, A. Emanuel, objašnjava (pojednostavljenim primerom baziranim na Marksovima shemama transformacije vrednosti u cene proizvodnje) da do neekvivalentne razmene između zemalja dolazi i u uslovima kada između zemalja koje učestvuju u razmeni postoji mobilnost kapitala i kada je u njima jednak nivo nadoknada za rad (do te jednakosti visine nadoknada za rad može doći usled međunarodne mobilnosti radne snage ili usled delovanja bioekonomskog zakona međunarodnog izjednačavanja nadoknada za rad na određenom fiziološkom nivou). To je, po Emanuelu, prvi oblik neekvivalentnosti u međunarodnoj razmeni rada — neekvivalentnost u uslovima kada u zemljama koje razmenjuju svoje robe ili usluge postoje jednake stope viška vrednosti ali različiti organski sastavi proizvodnih činilaca. No, ako prva pretpostavka ovog oblika neekvivalentnosti (međunarodna konkurencija kapitala i međunarodno izjednačenje profitnih stopa) može da predstavlja određenu realnost savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa, druga pretpostavka (međunarodna jednakost nadoknada za rad) predstavlja potpunu ne-realnost. Zato Emanuel istražuje »neekvivalentnost u pravom smislu« — neekvivalentnost međunarodne razmene do koje dolazi u uslovima nejednakih stopa viška vrednosti po pojedinim zemljama — razmenjivačima svojih roba, u uslovima nejednakih nadoknada za rad i organskih sastava proizvodnih činilaca.³

U ekonomskoj teoriji istraživanje ovog fenomena dugo je bilo zanemareno. Tek su ga marksisti šire istražili. Tako je Oto Bauer pisao o tome da industrijska Austrija izvlači deo vrednosti proizvedene u poljoprivrednoj Češkoj usled različitosti organskog sastava kapitala. Po njemu, »ako hoćemo da ispitamo situaciju dvaju područja koja se nalaze na različitim etapama razvoja kapitalizma ali koja razmenjuju svoje robe, ...to nam odgonetava marksistička teorija cena... Kapital najrazvijenije zemlje ima najviši organski sastav, što znači da u razvijenijoj zemlji istoj količini fonda najamnina (varijabilnog kapitala) odgovara veća količina konstantnog kapitala nego u nerazvijenijoj zemlji. No, Marx nam je pokazao da — zbog tendencije k podjednako razdeobi profita — rad ne proizvodi u svakoj od ovih zemalja višak vrednosti za svoje kapitaliste, već se celokupni višak vrednosti koji proizvode radnici obeju zemalja deli između kapitalista jedne i druge zemlje ne prema učešću količine rada koju daje svaka zemlja već prema učešću količine kapi-

³ Vid.: A. Emmanuel, *L'échange inégal*, »F. Maspero«, Pariz, 1969; *Nejednaka razmena*, »Komunist«, Beograd, 1974.

tala investiranog u svakoj od zemalja. Kako u razvijenijoj zemlji istoj količini rada odgovara više kapitala, ona prisvaja veći deo viška vrednosti od količine uloženog rada. Sve se događa kao da je višak vrednosti što su ga proizvele obe zemlje stavljen na jedan kup, a potom raspodeljen među kapitalistima prema količini kapitala svakog od njih. Tako kapitalisti razvijenih zemalja ne eksploatišu samo svoje radnike, već prisvajaju i deo viška vrednosti proizvedenog u manje razvijenim zemljama. Ako posmatramo robne cene, svaka zemlja u razmeni dobija onoliko koliko daje. Ali ako pažnju zadržimo na vrednostima, vidimo da razmena nije ekvivalentna.⁴

Slične stavove o transferu vrednosti iz zemalja s niskim u zemlje s visokim organskim sastavom kapitala nalazimo i kod mnogih drugih marksista, naročito kod Henryka Grossmana i Maurica Dobbba. No u tekstovima nekih drugih savremenih marksista nailazimo i na drugačija tumačenja neekvivalentnosti međunarodne razmene. Tako, na primer, Charles Bettelheim smatra da neekvivalentnost razmene koja potiče iz nejednakosti nadoknada za rad, a što predstavlja srž Emanuelovih ideja, može da bude daleko značajnija od drugih oblika neekvivalentne razmene, kako sa aspekta eksploatacije jednih zemalja od strane drugih, tako i sa aspekta nejednakog razvoja različitih zemalja.⁵ Međutim, dok je za Bettelheima razlika između ta dva oblika neekvivalentne razmene (one koja je uzrokovana nejednakošću organskog sastava kapitala i one koja je uzrokovana nejednakošću nadoknada za rad u zemljama učesnicama razmene) samo jedna razlika u stupnju, za Emanuela je ta razlika suštinske prirode, zbog čega Emanuel i govori o neekvivalentnoj razmeni u širem i onoj u užem smislu reči.

U svakom slučaju, neekvivalentna razmena znači da su na svetskom tržištu nerazvijene ili manje razvijene zemlje prinudene da prodaju proizvode relativno velikog broja sati rada i da za prihode koje tim prodajama ostvaruju kupuju od razvijenijih zemalja proizvode manjeg broja sati rada. Već iz ovakvog određivanja neekvivalentne razmene proizlazi da se radi o fenomenu koji ima mnogo šire značenje od običnog ekonomskog značenja izraza »razmena«, o fenomenu koji ima svoje duboko političko i ideološko značenje.

Da bi se problem neekvivalentne razmene shvatio u svoj svojoj kompleksnosti, neophodno je najpre shvatiti da bogatstvo i siroma-

⁴ O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Beč, 1924, prevod (s francuskog) F. Redžepagića.

⁵ Vid.: Ch. Bettelheim, *Echange International et Développement Régional*, »Problèmes de Planification, br. 2. Bettelheim ovde objašnjava da ako u dve kategorijama zemalja profit svake godine predstavlja istu proporciju novoga kapitala u odnosu na stari, porast profita je po radniku znatno viši u zemljama s višim organskim sastavom kapitala, što omogućava da se u tim zemljama lakše predujme kapitali potrebni za naučnoistraživački rad, obrazovanje, društveni standard i sve ono što omogućava bolje korišćenje rada, prirodnih izvora i samog kapitala, bolje korišćenje nego što je moguće u zemljama koje već gube u međunarodnoj razmeni.

štvo zemalja nisu ni u najmanjoj meri nekakve, da tako kažemo, slučajne, »geografske« pojave već, naprotiv, strukturalne pojave i nužni proizvodi celine ekonomskih odnosa koji vladaju u svetu. Za svet kao celinu može se kazati da je siromašan — najveći deo stanovništva zemlje živi u slamnim kolibama, jedva uspeva da se prehrani, u mnogim delovima sveta i danas haraju glad i bolest, veliki deo čovečanstva je bez mogućnosti da nauči da čita i piše, itd., itd. No u tom tako siromašnom svetu u jednom manjem broju visokorazvijenih zemalja koncentrisano je otprilike 9/10 proizvodnih kapaciteta celokupnog čovečanstva. Svet je polarizovan na malobrojne bogate i mnogobrojne siromašne.

U objašnjenju ovih fenomena, kao što smo na to već ukazali, ekonomska nauka veoma kasni. Emanuel je u pravu kad kaže da je i marksistička ekonomska nauka tu delimično zatajila, jer nije sasvim stvorila »teorijsko oružje nužno potrebno proleterskim nacijama«, oružje koje je Marx čitav jedan vek ranije pružio nacionalnim proleterima.⁶ No ako je ekonomska nauka možda i danas na ovom pitanju u zaostajanju, svest nerazvijenih zemalja o njihovom stvarnom položaju u ekonomskim odnosima s razvijenim kapitalističkim zemljama više nije u »zakašnjenju«. Nikada kao danas nije postalo tako jasno da nerazvijenim zemljama nije potrebna »pomoć« od razvijenih kapitalističkih zemalja, pomoć koja se manje ili više daje kao milostinja, već da se javlja potreba da razvijene nadoknađuju nerazvijenima. Šta da nadoknađuju? To je suštinsko pitanje na koje bi ekonomska teorija morala dati odgovor. Taj odgovor, pak, mora biti rezultat istraživanja sve kompleksnosti mehanizama eksploatacije jedne zemlje od strane druge, znači onog istraživanja za koje se zna da ga je Marks planirao izvršiti, ali nije stigao da to učini.

Neekvivalentna razmena upravo predstavlja jedan od mehanizama preliivanja vrednosti iz manje razvijenih u razvijenije zemlje, i to najznačajniji mehanizam tog transfera, koji, od svoje strane, omogućava razvijenim zemljama da se brže privredno razvijaju od nerazvijenih, što pokreće nove ili pospešuje već postojeće mehanizme međunarodne eksploatacije. U skupu ovih mehanizama treba tražiti objašnjenje celine svetske raspodele bogatstva.

U istoriji ekonomske misli izgleda da je Condillac prvi tvrdio da je razmena uvek neekvivalentna. Po njemu, kao teoretičaru korisnosti, učesnik u razmeni uvek dobija nešto što mu je manje potrebno (pa, prema tome, nešto što je za njega manje vredno) za nešto što mu je potrebnije (za nešto što je, znači, i više vredno). Bez ovoga bi razmena bila nesvršishodna. Suprotno Condillacu, za le Trosnea su stvari u razmeni uvek ekvivalentni. No tek sa Rikardovom teorijom komparativnih troškova, koja je, u suštini, i danas

⁶ Emmanuel ovde asocira na poznate Marxove reči o »nacijama buržujima« (eksploatatorskim nacijama) i »nacijama proleterima« (eksploatisanim nacijama).

»važea« teorija međunarodne razmene, formulisano je jedno celovito shvatanje da u razmeni sve zemlje više dobijaju nego što gube.

Oto Bauer je bio u pravu kada je tvrdio da se nejednakost razmene ne može uočiti ako se posmatraju samo robne cene, već tek kada se upoređuju vrednosti roba — društveno potrebni radovi za njihovu proizvodnju. Zato se i odgovor na pitanje neekvivalentnosti razmene mora tražiti izvan odnosa koji vladaju na svetskim tržištima — u svetskim odnosima proizvodnje. Tek tada se može razumeti kompleksnost strukture kojom kapitalisti razvijenih zemalja raspolazu, ne samo »domaćom« bazom eksploatacije, bazom koja omogućava eksploataciju proletarijata u samim razvijenim kapitalističkim zemljama (a ta je baza sadržana u kupovini radne snage po ceni koja je niža od cena proizvoda koje ta radna snaga proizvodi i koje kapitalisti prodaju među sobom ili proletarijatu), već i međunarodnom bazom, sa kojom kapitalisti, kroz mehanizam neekvivalentne razmene i kroz druge mehanizme, eksploatišu proletarijat nerazvijenih zemalja, i to kupovinom njihovih proizvoda po cenama koje omogućavaju proširenu reprodukciju ekonomskih nejednakosti i međunarodnu podelu rada nepovoljnu po nerazvijene zemlje.

Marks je u više navrata isticao da upravo kapitalisti profitiraju od neravnomernosti u međunarodnom razvoju proizvodnih snaga. Do ovoga dolazi ne samo kada kapitalisti iz razvijenih zemalja eksploatišu nerazvijene već i putem jednog specifičnog mehanizma. Marks piše da se »rad naprednije zemlje valorizira kao rad veće specifične težine« i dodaje da se »rad, koji se ne plaća (proletarijatu razvijenih zemalja — prim. I. S.) kao kvalitativno viši, prodaje (manje razvijenim zemljama — prim. I. S.) kao takav«. Znači da se od proletarijata razvijenih zemalja kroz razmenu razvijenih i manje razvijenih oduzima još više nego da te razmene nema. S druge strane, po Marksu, »favorizovana zemlja dobija u razmeni (s manje razvijenom — prim. I. S.) više rada za manje rada, mada tu razliku, taj višak, kao i uopšte kod razmene između kapitala i rada, trpa u džep izvesna (naravno, kapitalistička — prim. I. S.) klasa«. ⁷

Među građanskim ekonomistima značajnija shvatanja o neekvivalentnoj razmeni nalazimo kod R. Nurkse, Č. Kindlbergera, H. W. Singera, A. Lewisa, G. Mirdala, R. Prebiša. Po tzv. Singer-Prebišovoj tezi⁸ plodovi tehničkog progressa su distribuirani ili proizvođačima ili potrošačima, odnosno — kod razvijenih zemalja tehnički progres do kojeg dolazi u industriji vodi povećanju dohodaka (najamnina i profita), dok kod nerazvijenih zemalja, koje su najčešće proizvođači sirovina i hrane, tehnički progres vodi padu cena. To znači da priroda proizvoda karakterističnih za privredne strukture

⁷ Kapital III, izd. »Kulture«, 1948, str. 202—203.

⁸ Singer, *The Distribution of Gains*, »American Economic Review« Vol. XL.; Prebisch, *The Economic Development of Latin America...*, Nju Jork, 1950.

razvijenih, odnosno nerazvijenih zemalja uslovljava rezultate porasta produktivnosti rada, a ta »priroda« proizvoda nije ništa drugo do različitost intenziteta tražnje za primarnim (sirovinskim) i industrijskim proizvodima. »Trgovina bazičnim proizvodima je fundamentalno inferiorna u poređenju sa trgovinom industrijskim proizvodima.«⁹

Nekoliko je uzroka tendencijskom padu cena proizvoda koje izvoze nerazvijene zemlje: mnoge razvijene zemlje primenjuju razne mere agrarnog protekcionizma; sintetički proizvodi, koje uglavnom proizvode razvijene zemlje, sve više zamenjuju prirodne sirovine, najznačajniju stavku u izvozu nerazvijenih zemalja. Tek neki od građanskih ekonomista ukazuju na značaj koji nejednake naknade za rad od jedne do druge zemlje imaju po međunarodu razmenu. Tako P. Moussa piše da su »visoke najamnine radnika u industrijalizovanim zemljama uzrok izvesnog pogoršanja odnosa razmene za nerazvijene zemlje«.¹⁰ A. Lewis, pak, ukazuje na neograničenu ponudu radne snage u nerazvijenim zemljama kao na faktor koji naknade za rad u tim zemljama drži na niskom nivou.

Škotski viski i francuska vina su, takođe, poljoprivredni proizvodi, pa ipak njihove cene na svetskom tržištu, kako to i Emanuel navodi, ne beleže tendenciju pada a njihovi proizvođači dobijaju najamnine sasvim na nivou najamnina industrijskih radnika razvijenih zemalja. Da li je to uzrokovano visokom tražnjom kvalitetnih pića, ili time što škotski viski i francuska vina nemaju supstitute. Ni persijski ćilimi nemaju supstitute, tražnja za njima je vrlo velika, a ipak njihovi proizvođači zarađuju koliko za elementarno održanje. Problem se može postaviti i onako kako to čini Emanuel: »Mogu se naći dobri ili loši uzroci objašnjenju razlika u najamnini između američkog metalca, koji radi na presi vrednoj milion dolara, i radnika na plantaži kafe u Brazilu, koji ima samo jednu mačetu. No vrlo je teško objasniti zašto američki zidar, koji u predgrađu Nju Jorka gradi kuću, zarađuje trideset puta više od svog libanskog kolege, mada se obojica služe istim sredstvima i vrše iste pokrete.«¹¹ Ne dokazuju li već ovi primeri problematičnost gore iznetih teza građanskih ekonomista?

Prebiš veliki značaj pridaje visokoj sindikalnoj organizovanosti radnika u razvijenim i neorganizovanosti u nerazvijenim zemljama, kao faktoru porasta najamnina u prvoj, odnosno stagnacije najamnina u drugoj grupi zemalja. Mirdal, slično Lewisu, takođe smatra da sve dok u određenoj zemlji postoji obilje ponude radne snage, korist od porasta produktivnosti rada uglavnom biva prenetu u razvijene zemlje, dok sličan porast produktivnosti rada u razvijenim

⁹ Guy de Lacharrière, *Commerce extérieur et sous-développement*, Paris, 1964.

¹⁰ *Les nations prolétaires*, Paris, 1959. Cit. prema A. Emmanuel, op. cit., str. 128.

¹¹ A. Emmanuel, op. cit., str. 288.

zemljama u potpunosti ostaje u njima i dovodi do povećanja najamnina i profita.¹² No, ipak, najcelovitije shvatanje uzroka neekvivalentne razmene, među shvatanjima građanskih ekonomista, jeste Lewisovo.¹³

Lewis analizira vrlo konkretan primer dva proizvoda, šećera i pšenice. Za oba ova proizvoda produktivnost rada je vrlo visoka, pa ipak radnici koji proizvode šećer često hodaju bosu a oni koji proizvode pšenicu najčešće imaju prilično visok životni standard. To je zato, objašnjava Lewis, što u zemljama proizvođačima i izvoznicama šećera (tropske zemlje) postoji obilje radne snage, dok u zemljama koje proizvode i izvoze pšenicu (na primer, SAD, Kanada, Francuska) postoji oskudica radne snage. Sa porastom produktivnosti u proizvodnji šećera cene padaju, jer kapitalisti u toj grani nemaju razloga (zbog obilja radne snage) da povećavaju najamnine, a profiti se, takođe, ne mogu povećavati, zbog, na što ukazuje Lewis, tendencije opšteg izjednačavanja profitnih stopa na kapitale uložene u razne grane privrede. To znači da korist od porasta produktivnosti u većini privrednih (izvoznih) grana nerazvijenih zemalja odlazi kupcima — razvijenim zemljama. Obrnuto, sa porastom produktivnosti u proizvodnji pšenice dolazi i do porasta najamnina, tako da tu nema odlivanja vrednosti u zemlje koje pšenicu uvoze. Iako faktor obilja ili oskudice radne snage nije jedini koji diferencira najamnine u razvijenim i nerazvijenim zemljama, on je, bar po Lewisovom mišljenju, najznačajniji.

Marksistička ekonomska nauka, kao što smo to već napomenuli, malo je šta dala u objašnjenju neekvivalentnosti međunarodne razmene. Doduše, u *Kapitalu* se Marks fragmentarno osvrće na neke aspekte nejednakosti u međunarodnoj razmeni, ponegde i na eventualni uticaj koji diferencirane najamnine mogu vršiti na odnose razmene, tačnije na cene roba. Tako, Marks piše: »Kad se najamnina penje delimično ili lokalno (podvukao I. S.) — tj. samo u nekim granama proizvodnje — može time nastati lokalno dizanje cena proizvoda tih grana.«¹⁴ Još značajnije je to što Marks (u prvoj knjizi *Kapitala*) iznosi mišljenje da vrednost radne snage varira u vremenu i prostoru — od zemlje do zemlje.

Kod savremenih marksističkih pisaca, posebno kod onih iz socijalističkih zemalja, manje ili više nailazimo na izvesnu »rehabilitaciju« Rikardove teorije komparativnih troškova, odnosno na shvatanje, češće rečeno implicite nego explicite, da međunarodna razmena, čak i kada je neekvivalentna, donosi koristi (uštedu rada) svim učesnicima u razmeni, što ne samo da nije ništa novo u odno-

¹² Myrdal, *Une économie internationale*, Pariz, 1958; *Development and Underdevelopment*, Kairo, 1956; *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London, 1963.

¹³ Levis, *Economic Development...*, Mančester, 1954; *Theory of Economic Growth*, London, 1963.

¹⁴ *Kapital*, izd. »Kulture«, 1947, lat., II, str. 295.

su na Marksovu zaostavštinu, nego je čak i izvestan korak nazad, s obzirom da Marks, pišući o tome, vrlo jasno govori da »bogatija zemlja eksploatiše siromašniju«,¹⁵ a tog jasnog ukazivanja na eksploatatorski karakter međunarodne razmene kod savremenih marksisista iz socijalističkih zemalja, koji se bave problematikom međunarodnih ekonomskih odnosa, uglavnom nema. Posebno je nedovoljno ukazivanje na onu međunarodnu eksploataciju rada koja ne predstavlja obično »pljačkanje« (izraz koji, na primer, Bettelheim i Emanuel ponekad koriste za označavanje kolonijalističkih i drugih sličnih ekonomskih odnosa između »metropola« i »periferije« — bivših kolonija i drugih ekonomski zavisnih zemalja), već na onu »rafiniraniju« eksploataciju, onu koju je teže sagledati i protumačiti.

Polazna postavka mnogih teorija međunarodne razmene, posebno onih o neekvivalentnostima u toj razmeni, jeste postojanje tržišta roba i usluga kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu, koja su potpuno konkurentna. Skoro svi udžbenici političke ekonomije ili teorije cena, takođe, polaze od pretpostavke postojanja potpune konkurencije. Marks je, isto tako, u svojoj analizi kapitalističkog načina proizvodnje polazio od uslova potpune konkurencije. Međutim, dok je, što se Marksa tiče, to bilo ispravno, s obzirom na vreme u kojem je on stvarao (stadij kapitalizma potpune konkurencije s počecima njegovog prerastanja u monopolski kapitalizam), za autore koji danas istražuju fenomene tržišta, a posebno fenomen neekvivalentne razmene na međunarodnom planu, to je nedopustivo ili samo relativno dopustivo. Dopustivo je onda kada posle analize potpuno konkretne razmene sledi analiza razmene koja se odvija u uslovima veće ili manje monopolizacije tržišta, a ako te druge analize nema, onda se postavlja pitanje praktične, pa i teorijske svrshodnosti one prve.

Moglo bi se naći na hiljade podataka koji pokazuju da se eksploatacija nerazvijenih područja sveta u savremenim uslovima ostvaruje u najvećoj mogućoj meri ne samo na bazi različitih organskih sastava kapitala u razvijenim i nerazvijenim zemljama, ili na osnovu nekih drugih uzroka neekvivalentne razmene, već i putem monopolizacije svetskih tržišta, posebno tržišta sirovina. Posebnu ulogu u tome igraju multinacionalne kompanije, međunarodni monopoli, tačnije monopsoni i oligopsoni, koji su svojom ekonomskom (a često i političkom) moći u stanju da diktiraju niske, monopsonske cene po kojima od nerazvijenih zemalja kupuju sirovine i drugu robu. Tu istu robu međunarodni monopoli zatim, po višim, monopolskim cenama prodaju potrošačima u razvijenim zemljama, a ponekad, kao prerađene industrijske proizvode, i samim nerazvije-

¹⁵ »Posmatrajući i samu Ricardovu teoriju... mogu se tri dana rada neke zemlje razmeniti za jedan dan neke druge zemlje... U ovom slučaju *bogatija zemlja eksploatiše siromašniju* (podvukao I. S.) pa i onda kada ova poslednja razmenom dobija.« (K. Marx, *Teorije o višku vrednosti*, izd. »Kulturre«, 1956, III, str. 250).

nim zemljama, ostvarujući na razlikama između niskih nabavnih i visokih preprodajnih cena izvanredno velike profite.

Uzmimo za primer trgovinu naftom o kojoj se danas u čitavom svetu toliko govori. Upravo ova trgovina, niske cene po kojima se nafta kupovala od jednog broja nerazvijenih i visoke cene po kojima se prodavala potrošačima razvijenih zemalja, pokazuje na često prisutan mehanizam eksploatacije nerazvijenih zemalja. To što važi za naftu važi i za većinu drugih sirovina i proizvoda koje razvijene zemlje uvoze iz nerazvijenih. Frapantno zvuče podaci da su, na primer, od porasta cene nafte, do kojeg je došlo u drugoj polovini 1973. godine, najviše koristi imale petrolejske kompanije.¹⁶ Radi se o tome da ako, na primer, nerazvijene zemlje podignu cene nekog svog izvoznog proizvoda za, recimo, 10%, međunarodni monopoli cene po kojima taj proizvod preprodaju podignu za, recimo, 15%, tako da pozitivna razlika od 5% za njih predstavlja čist dobitak. No ovakvo podizanje cena izaziva lančane reakcije — u jednom momentu mora doći i do porasta cena proizvoda koje nerazvijeni kupuju od razvijenih, tako da, na dugi rok, i u uslovima kada međunarodni monopoli kontrolišu najveći deo izvora sirovina u nerazvijenim zemljama, uglavnom baš ti monopoli profitiraju od manipulacija svetskim cenama.

Ispravno je to što se u većini istraživanja nejednakosti u međunarodnoj razmeni kao osnovni predmet analize pojavljuju načini formiranja cena u toj razmeni. Ne treba zaboraviti da je sam Marks prirodu kapitalističkog načina proizvodnje utvrdio kroz analizu cene u njemu, najpre kao novčanog izraza vrednosti a zatim cene proizvodnje. U strukturi cene, njenim sastavnim elementima, kondenzuju se ispoljavanja vladajućih odnosa proizvodnje. Nije slučajno što je, na primer, Kidrič osnovne tendencije jugoslovenskog socijalističkog društvenog i privrednog razvoja istraživao polazeći od analize cene i njene tadašnje strukture.

Upravo se kod ovoga ponešto zanemaruje u teorijama o neekvivalentnoj razmeni. Zanemaruje se snažan intervencionizam kapitalističke države, naročito u sektoru međunarodne razmene roba i usluga. Taj intervencionizam snažno utiče na formiranje cena u kapitalizmu kako u unutrašnjoj, tako i u međunarodnoj razmeni, kako na relativne odnose cena, tako i na njihov opšti nivo. Danas nije mali broj ekonomista koji tvrde da je savremenom kapitalizmu, upravo zbog jakog prisustva monopola i državne intervencije, svojstven sistem tzv. političkih cena, znači sistem cena na koje monopoli i država svojim politikama snažno utiču, umesto sistema ekonomskih cena, kakav je nekad postojao, znači sistema cena koje su se formi-

¹⁶ Niz takvih podataka objavljen je u velikom broju inostranih i jugoslovenskih listova, na primer, u beogradskoj »Politici«.

rale samo pod dejstvom ekonomskih zakonitosti. I u tom »političkom« karakteru cena na međunarodnim tržištima treba tražiti jedan od uzroka neekvivalentnosti u razmeni između razvijenih i nerazvijenih zemalja, znači i jedan od mehanizama eksploatacije manje razvijenih od razvijenijih kapitalističkih zemalja.

Dr. IVAN STOJANOVIĆ, Faculty of Economics, Belgrade

FROM THE THEORY OF COMPARATIVE ADVANTAGES TO THE
STRUGGLE FOR A NEW INTERNATIONAL ECONOMIC ORDER

S u m m a r y

The great differences in the development level that has been reached and in the possibilities for the further economic and social development in different countries and regions of the world are undoubtedly one of the most important problems of the present-day world as a whole and they are closely connected to the non-equivalent exchange. This problem was investigated at greater length no sooner than by Marxian writers, particularly by Otto Bauer, while among the contemporary writers we have to mention S. Amin, A. Emmanuel, Ch. Bettelheim and others. The non-equivalent exchange as mechanism enabling the outflow of value from less developed countries into developed ones has been investigated by several bourgeois economists: R. Nurkse, Ch. Kindleberger, H. W. Singer, A. Lewis, G. Myrdal, R. Prebisch and others. Marxian economists tried to find the causes of the non-equivalent exchange first of all in the different organic composition of capital in developed and under-developed countries and only a few of them blamed the different wage level in different countries. The bourgeois economists, on the other hand, looked for the causes mainly in the different elasticity of demand for products or in the different supply of labour.

In the explanation of this phenomenon we have to start from the analysis of the price formation in the international trade or, to be more precise, from relations of prices and values in the international exchange of commodities and services. What is particularly important under this aspect is the analysis of the influence of the monopolization of world markets on the non-equivalent exchange between developed and under-developed countries as well as the analysis of the influence of governmental interference with the price formation in the international trade. These are the topics which should have been given more weight in the Marxian and in bourgeois theories of non-equivalent exchange.

Д-р ИВАН СТОЯНОВИЧ, Экономический факультет, Белград

ОТ ТЕОРИИ КОМПАРАТИВНОГО ПРЕИМУЩЕСТВА ДО БОРЬБЫ ЗА
НОВЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОРЯДОК

Резюме

Огромная неравномерность в достигнутом уровне экономического развития в мире и возможностями дальнейшего хозяйственного и общественного развития разных стран и регионов мира, как одна из важнейших центральных проблем нашего мира в целом, тесно связаны с несоответствующим (неэквивалентным) обменом. Лишь только марксисты более глубоко исследовали эту проблему, в частности Отто Бауэр, среди наших современников — А. Эммануэл и Ч. Беттельхейм. Неэквивалентный обмен — как механизм переливания ценностей из менее развитых в развитые страны исследовал и целый ряд буржуазных экономистов: Р. Нурксе, Х. Киндлебергер, Х. В. Сингер, А. Левис, Г. Мюрдал, Р. Пребиш и другие. В то время как марксистски ориентированные экономисты причины неэквивалентного обмена, в первую очередь, ищут в различии органического состава капитала развитых и недостаточно развитых стран и лишь некоторые в различии плат в каждой стране в отдельности, буржуазные экономисты причины этого явления главным образом видят в различной степени гибкости в спросе отдельной продукции или же в различном объеме предложения на рынке рабочей силы.

Объяснение этого феномена должно исходить из анализа формирования цен в сфере международного обмена, или точнее из отношения цен и стоимости в сфере международного обмена ценностей и услуг. С этого аспекта, имеет особое значение и исследование влияния монополизации мирового рынка на неэквивалентность обмена между развитыми и неразвитыми странами, также как и исследование влияния государственного вмешательства в ценообразование в международном обмене. Именно таких исследований недостаточно и в марксистских и в гражданских теориях неэквивалентного обмена.